

KATARZYNA WOŁOWSKA

Instytut Filologii Romańskiej
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wartościowanie motywu ‘Ojczyzny’ i ‘Synczyzny’ w *Trans-Atlantyku* Witolda Gombrowicza w świetle metodologii semantyki interpretacyjnej

Słowa kluczowe: izotopia semantyczna; wartościowanie; interpretacja; tekst

Keywords: semantic isotopy; valuation; interpretation; text

1. Uwagi wstępne

Problematyka aksjologicznego nacechowania treści semantycznych w języku i dyskursie, szeroko opisana w literaturze językoznawczej¹, narzuca się nieodzownie w analizie niemal każdego tekstu o charakterze nieużytkowym (literackiego, dziennikarskiego, filozoficznego itp.) z uwagi na istotną – a niejednokrotnie wręcz centralną – rolę wartościującego składnika znaczenia. Analiza ta musi objąć nie tylko normatywne („słownikowe”) nacechowanie danego leksemu, ale również wszelkie czynniki wpływające na

¹ Zob. m.in. z badań polskich (sytuujących się w innej perspektywie badawczej niż ta, którą przyjmujemy w niniejszym artykule) : Puzynina (1992), Laskowska (1992), Bartmiński (2003) ; z badań francuskojęzycznych : Galatanu (2007), Rezsohazy (2006), Carlos et Pérennec (2012), Charaudeau et Maingueneau (2012), numer 184 *Langue française* (2014), Krzyżanowska i Wołowska (2016 a i b).

aktualizację wartościujących elementów sensu (często bardzo subtelnych i zmiennych) w szeroko pojętym kontekście².

Badania językoznawcze dotyczące zarówno procesu wypowiedzania, jak i struktury znaczenia budowanego w obrębie tekstu opisują szczegółowo wszelkie wykładniki subiektywności, w tym ocen aksjologicznych i postaw, jakie podmiot wypowiedzający przyjmuje wobec wypowiedzanej treści (zob. zwłaszcza Benveniste 1966, Kerbrat-Orecchioni 1980). Wymiar ten

odnosi się do wszelkich operacji i znaczników służących podmiotowi wypowiedzającemu do wyrażania ocen i osądów typu *dobry / zły* (*pożądany / niepożądany...*) lub reakcji emocjonalnych naznaczonych tego typu osądem (Jackiewicz 2014: 5).

Z uwagi na owo silne powiązanie z wymiarem emocjonalnym³ wartościujący komponent znaczenia stanowi atrakcyjny punkt odniesienia dla różnego rodzaju stylistycznych zabiegów językowych, w skrajnym przypadku grających na całkowitym zaprzeczeniu lub odwróceniu ogólnie przyjętych dla danej treści wartości, w szczególności w przypadku tekstów o mocno zaznaczonej funkcji estetycznej. Niniejszy artykuł jest poświęcony analizie takiego właśnie zabiegu, mianowicie sprzecznego wartościowania treści semantycznych związanych z kategoriami ‘Ojca’ i ‘Syna’ w *Trans-Atlantyku* Witolda Gombrowicza⁴.

O wartościowaniu sprzecznym można mówić w przypadku, gdy znaczenie leksemu pozytywnie nacechowane w języku nabiera w kontekście wartości negatywnej lub odwrotnie. Mechanizm ten przebadam z punktu widzenia interpretacyjnego (tj. biorącego pod uwagę perspektywę odbiorcy) przy użyciu metodologii semantyki składnikowej dostosowanej do analizy struktury znaczenia w tekście (głównym punktem odniesienia będzie tu

² Obejmującym *kotekst* (najbliższe otoczenie analizowanego elementu), *tekst* (postrzegany jako całość semantyczna, której integralną częścią jest badany element), *intertekst*, jak również *kontekst gatunkowy*, a nawet relewantne aspekty *kontekstu pozajęzykowego*.

³ Kwestii emocji w języku również zostały poświęcone liczne prace językoznawcze, m.in. Novakova i Tutin (2009), Plantin (2011), Krzyżanowska (2011), Blumenthal, Novakova i Siepmann (2014), Novakova i Sorba (2014), Krzyżanowska i Wołowska (*op.cit.*).

⁴ Temat ten został szerzej rozwinięty w Wołowska 2016; problematyce izotopii wartościujących poświęcony został także artykuł Wołowska 2017.

francuska semantyka interpretacyjna F. Rastiera). W tej optyce szczególnie istotne jest określenie przynależności badanych elementów do odpowiednich izotopii wartościujących odpowiedzialnych za aksjologiczne nacechowanie kluczowych pojęć organizujących tekst *Trans-Atlantyku*, do których niewątpliwie należy opozycja *Ojciec / Syn* (*Ojczyzna / Synczynny*).

2. Izotopia wartościująca – definicja i metoda analizy

Pojęcie izotopii semantycznej, wprowadzone przez A. J. Greimasa (zob. 1966) i eksploatowane szczególnie intensywnie w badaniach językoznawczych w latach 1970–80⁵, jest związane z problematyką spójności tekstu, a także jego progresji tematycznej i strategii jego interpretacji. Według definicji zaproponowanej przez F. Rastiera (1987), analizującego spójność tekstu przez pryzmat mikrostruktury semicznej użytych w nim jednostek leksykalnych, czyli *sememów*, izotopia jest „powtórzeniem semu na osi syntagmatycznej dyskursu” (*ibid.*, 91, 110), które buduje relację spójności semantycznej między sememami zawierającymi ten sem (sem izotopujący, fr. *sème isotopant*). W teorii Rastiera typologia izotopii opiera się na typologii semów, w szczególności na rozróżnieniu między semami *generycznymi* i *specyficznymi*. Semy generyczne wskazują na przynależność danego sememu do odpowiedniej klasy semantycznej (np. ‘kobieta’ i ‘mężczyzna’ posiadają wspólny sem generyczny /człowiek/), zaś semy specyficzne odróżniają od siebie sememy w ramach jednej klasy semantycznej (czyli w przypadku ‘kobieta’ i ‘mężczyzna’ są to semy /żeński/ i /męski/). Powtórzenie semu danego typu na planie syntagmatycznym tworzy odpowiednią izotopię, generyczną lub specyficzną, przy czym izotopie specyficzne mają najczęściej charakter lokalny, natomiast największe znaczenie dla spójności tematycznej tekstu mają izotopie generyczne. Ich typologia odzwierciedla typologię semów generycznych; wyróżniamy zatem izotopie:

1. *mikrogeneryczną* (powtórzenie semu mikrogenerycznego wskazującego na przynależność sememu do minimalnej klasy semantycznej zwanej *taksemem* (np. /owoc/ dla ‘jabłko’, ‘truskawka’, ‘jagoda’, ‘pomarańcza’ itp.);

⁵ Zob. m.in. Arrivé (1973), Pottier (1974), Berrendonner (1976), Kerbrat-Orecchioni (1976, 1979), Rastier (1985, 1987), Groupe μ (1990); z nowszych badań zob. Cusimano (2015).

2. mezo generyczną związaną z powtórzeniem semu mezogenerycznego wpisującego dany semem w domenę semantyczną (np. dla sememu ‘jabłko’ będzie to, w zależności od kontekstu, domena //roślinny// albo //jadalny//);
3. makro generyczną wynikającą z powtórzenia semu makrogenerycznego, który zaznacza przynależność sememu do wymiaru semantycznego czyli kategorii o najwyższym stopniu ogólności (w przypadku sememu ‘jabłko’ jest to domena //nieożywiony//). Wymiary semantyczne są nieliczne i opierają się na najbardziej ogólnych opozycjach, mianowicie /ożywiony/ vs /nieożywiony/, /konkretny/ vs /abstrakcyjny/, a także /pozytywny/ vs /negatywny/ – w tym ostatnim przypadku mamy do czynienia z izotopią wartościującą.

Należy tu wspomnieć również o drugim rozróżnieniu typologicznym semów, które ma istotne znaczenie dla analizy mikrostruktury znaczenia, mianowicie o podziale na semy i n h e r e n t n e, czyli względnie stałe komponenty sememu (jak /męski/ w sememie ‘mężczyzna’), oraz semy a f e r e n t n e, które aktualizują się pod wpływem kontekstu (np. /silny/ i/lub /odważny/ w sememie ‘mężczyzna’ użytym w przykładowym kontekście: „Zachowaj się jak mężczyzna!”). Z punktu widzenia typologii izotopii jest to jednak rozróżnienie o mniejszym znaczeniu, gdyż rzadko się zdarza, by izotopia składała się wyłącznie z semów inherentnych lub aferentnych – najczęściej sem izotopujący w jednych sememach występuje jako inherentny, w innych aktualizuje się w wyniku aferencji kontekstowej.

Izotopie mogą się konstytuować na różnych poziomach kontekstu, począwszy od dwuczłonowej syntagmy, która jest kontekstem minimalnym (dwa sememy posiadające przynajmniej jeden wspólny sem), przez wypowiedzenie odpowiadające gramatycznej strukturze zdania, sekwencję tekstu, pełny tekst, aż po całe korpusy tekstów, np. dzieła jednego autora czy teksty reprezentujące dany typ dyskursu (jak dyskurs polityczny, religijny, prawniczy itp.). Choć rozpoznanie izotopii semantycznej w trakcie interpretacji linearnej tekstu opiera się przede wszystkim na analizie znaczenia jednostek leksykalnych i jego ewentualnych modyfikacji w kontekście, ma ono również wpływ na interpretację dalszych partii tekstu lub powiązań intertekstowych na mocy tzw. h i p o t e z y i n t e r p r e t a c y j n e j (fr. *presomption d’isotopie*, zob. Rastier 1985, 34). Jest to intuicyjna strategia odbiorcy polegająca na założeniu, że w dalszej części tekstu będą kontynuowane izoto-

pie już wcześniej potwierdzone, co pozwala *a priori* dość precyzyjnie ukierunkować interpretację. Na przykład, jeśli w wypowiedzeniu *Na obiad był schabowy z ziemniakami* semem izotopującym jest sem mezogeneryczny /jedzenie/, w następującym po nim wypowiedzeniu *To klasyka gatunku* odbiorca automatycznie założy, że izotopia /jedzenie/ jest kontynuowana, czyli że nie chodzi tu np. o klasyczną modę czy muzykę, a o żartobliwe określenie wspomnianego typowego dania. Naturalnie w każdej chwili kontekst może taką hipotezę interpretacyjną obalić, jednak zazwyczaj działa ona bardzo efektywnie, gdyż opiera się na prymarnym założeniu spójności semantycznej tekstu.

3. Izotopia wartościująca a normatywne nacechowanie leksemu

Badania nad wartościowaniem znaczenia wpisujące się w optykę analizy tekstu dążą zazwyczaj do opisu korelacji, jaka występuje pomiędzy leksemami a elementami z wyższych poziomów analizy (tekstu, intertekstu, czynników gatunkowych itd., zob. np. Legallois i Lenepveu 2014, Novakova i Sorba 2014, Wołowska 2017). Jak wspomniałam powyżej, analiza wartościowania motywów 'Ojca' i 'Syna' w *Trans-Atlantyku* skupi się na sposobie ich konstruowania na planie syntagmatycznym tekstu poprzez przypisanie odpowiadających im sememów do izotopii wartościującej z poziomu makrogenerycznego. Przynależność sememu do danej semantycznej kategorii kontekstowej (//pozytywny// lub //negatywny//) zależy przede wszystkim od decydującego w tym względzie czynnika *k o n t e k s t o w e g o*; niemniej pełna analiza wartościowania badanej jednostki obejmuje również wpływ czynnika *n o r m a t y w n e g o*, który determinuje nacechowanie wartościujące leksemu poza kontekstem w oparciu o jego typowe użycia (*s e m e m - t y p*⁶).

⁶ *S e m e m - t y p* (fr. *sémème-type*) to względnie stała konfiguracja semów inherentnych potwierdzona poprzez użycie leksemu w kontekstach typowych i skodyfikowana w definicjach słownikowych, jego kontekstowym odpowiednikiem jest natomiast *s e m e m - u ż y c i e* (fr. *sémème-occurrence*), czyli unikalna struktura semiczna, która może pokrywać się ze strukturą sememu-typu, ale może ją również modyfikować w bardzo znaczący sposób poprzez neutralizację niektórych semów inherentnych i/lub aktualizację dodatkowych semów aferentnych (zob. Rastier 1987: 83). Np. semem-typ 'fotel' zawiera semy inherentne /mebel/, /do siedzenia/, /miękki/, /z oparciem/, /jednoosobowy/. Jednak w kontekście wypowiedzenia *Piotr zasiadł w fotelu prezesa* semem-użycie 'fotel'

Wartościowanie może być przypisane leksemowi *explicite* na mocy ogólnie przyjętej opinii (konwencji społecznej) i w konsekwencji wprowadzone do słownika jako inherentny (definicyjny) element jego znaczenia; np. ‘nie-szczęście’ (<zdarzenie przynoszące stratę, ból, problemy, cierpienie itp.; niedola, tragedia>, SJP) zawiera semy /dysforyczny/, /niepożądany/, /negatywny/, które determinują jego negatywne nacechowanie w języku. W innych przypadkach normatywne nacechowanie znaczenia leksemu albo może zostać wyprowadzone poprzez inferencję z analizy typowego wartościowania jego innych elementów; np. semem-typ ‘rodzina’ („małżonkowie i ich dzieci; ogólniej też: osoby związane pokrewieństwem i powinowactwem”, *ibid.*), pozornie neutralny z punktu widzenia aksjologicznego, nabiera wartości pozytywnej w obliczu przykładów swego typowego użycia (zob. np. slogan *Rodzina jest najważniejsza* czy tytuły prasowe typu *Marzenie facetów? Założenie rodziny*⁷). Jednakże duża część słownictwa każdego języka pozostaje neutralna (czyli nie jest nacechowana ani aksjologicznie, ani emocjonalnie), co sprawia, że jedynie kontekst może przypisać takim jednostkom jakikolwiek wartościujący aspekt znaczenia. Biorąc pod uwagę kontekst i przyjętą hipotezę interpretacyjną, odbiorca rewiduje dane zawarte w znaczeniu leksykalnym sememu-typu i przypisuje sememowi-użyciu takie nacechowanie wartościujące, jakie wynika z przeprowadzonych przez niego operacji interpretacyjnych (takich jak wirtualizacja niektórych semów inherentnych i aktualizacja w to miejsce innych – często przeciwnych – semów kontekstowych). W ten sposób normatywne nacechowanie leksemu może zostać potwierdzone, niepotwierdzone lub całkowicie zaprzeczone w kontekście, przy czym oczywiście ten ostatni przypadek – występujący również w badanej powieści Gombrowicza – odpowiada za najciekawsze efekty semantyczno-stylistyczne w tekście literackim.

traci większość semów inherentnych (z wyjątkiem semu /jednoosobowy/), nabywa za to pod wpływem kontekstu kluczowy sem aferentny /władza/.

⁷ http://facet.dlastudenta.pl/artykul/Marzenie_facetow_Zalozenie_rodziny,24467.html

4. Motyw 'Ojczyzny' i 'Synczyzny' w Trans-Atlantyku – wartościowanie normatywne i kontekstowe

Znana jest historia *Trans-Atlantyku*, a zwłaszcza jego chłodnego przyjęcia w Polsce, gdzie trudna w swej warstwie językowej, a do tego zawierająca satyryczną wizję społeczności polskiej w Argentynie powieść wzbudziła niechęć, a nawet oburzenie jako „atak na święty patriotyzm” (Jelenski 1976: 7) i dowód na moralną zdradę przebywającego na emigracji pisarza. Tymczasem według jego własnych słów, *Trans-Atlantyk* to „tylko opowiadanie, to nic więcej jak tylko pewien świat opowiedziany – który o tyle może być coś wart, o ile okaże się ucieszny, barwny, odkrywczy i pobudzający – to coś lśniącego i migotliwego, mieniającego się mnóstwem znaczeń” (Gombrowicz 1988b: 7). Z punktu widzenia językoznawczego, pewne elementy kontekstu pozajęzykowego (sytuacja polityczna w Polsce i Europie, czyli wybuch II wojny światowej, która zmusiła Gombrowicza do spędzenia wielu lat na emigracji w Ameryce Południowej), jak i intertekstowego (szczególnie fascynacja motywem niedojrzałości, który pojawia się już w najwcześniejszych utworach autora – *Pamiętniku z okresu dojrzewania* i *Ferdydurke*), muszą być wzięte pod uwagę jako relewantne dla uchwycenia pełnego znaczenia wykreowanego w tekście. Nie należy przy tym zapominać, że mamy do czynienia z tekstem literackim, fikcyjnym, stanowiącym pewną całość semantyczną, ale i artystyczną – jako taki należy go więc analizować również w aspekcie jego nacechowania wartościującego i emocjonalnego.

Jedną z głównych osi semantyczno-kompozycyjnych *Trans-Atlantyku* jest opozycja (sytuująca się na planie mezogenerycznym) między dwiema niekompatybilnymi acz przenikającymi się nawzajem rzeczywistościami – z jednej strony światem *Ojczyzny*, związanym ze wszystkim, co dotyczy Ojca (starego Tomasza), jak i patriotyczną postawą względem kraju pochodzenia (historii i tradycji narodu, wierności minionym ideałom), a z drugiej strony światem *Synczyzny*, odnoszącej się do Syna (Ignacego, jedyne go syna Tomasza) oraz do młodości, świeżości, wolności od wszelkiego bagażu przeszłości i kreatywności właściwej młodemu pokoleniu. Z punktu widzenia leksykalnego jednostki *ojciec* i *syn* – rozpatrywane poza wszelkim kontekstem – nie są *explicite* nacechowane aksjologicznie, jednak mogą zostać naznaczone konkretną wartością, gdy tylko wejdą w odpowiednią klasę kontekstową (funkcjonującą jako ich normatywny „kontekst paradyg-

matyczny”⁸). Tak też dzieje się w przypadku sememów ‘Ojciec’ i ‘Syn’ wpisujących się w domenę //przedstawiciele narodu// – reprezentują one już nie tylko relacje rodzinne, ale także dwa pokolenia Polaków, „starych” i „młodych”, symbolizujących sprzeczne wartości, dążenia i ideały. W typowym kontekście przekłada się to na ich stereotypową strukturę semiczną:

Ojciec’ => /dojrzałość/, /tradycja/, /przeszość/, /zakorzenie/, /fundament/, /szacunek/, /**pozytywny**/

‘Syn’=> /młodość/, /odnowa/, /przyszłość/, /nadzieja/, /kontynuacja/, /**pozytywny**/.

Na planie syntagmatycznym tekstu konfiguracje takie powtarzają się, tworząc odpowiadające wymienionym semom wiązki izotopiczne o spójnej waloryzacji pozytywnej (jako że zazwyczaj stare i nowe pokolenie dopełniają się, a młodzi kontynuują dorobek swoich przodków). W *Trans-Atlantyku* jednak ta stereotypowa harmonia ulega zaburzeniu, gdyż pomimo bardzo mocno zaznaczonej obecności motywu ‘Ojczyzny’ (rozumianego zarówno w najbardziej tradycyjnych, jak i czysto kontekstowych znaczeniach) wprowadzony zostaje dopełniający go i jednocześnie stający wobec niego w silnej opozycji motyw ‘Synczyzny’, nie bez powodu wyrażony za pomocą neologizmu o homologicznej strukturze. Ów zabieg wyeksponowania motywu ‘Syna’ i ‘Synczyzny’ oraz podniesienia go do tej samej rangi co motyw ‘Ojczyzny’ wiąże się z ustanowieniem między nimi symetrycznej opozycji zarówno na poziomie *l e k s y k a l n y m* (użycie odpowiednich par leksemów przeciwstawnych), jak i na poziomie *t e k s t o w y m* (aktualizacja wiązek izotopicznych realizujących te motywy na planie syntagmatycznym). W pierwszym przypadku analiza *Trans-Atlantyku* pozwala wskazać leksemy *Ojciec / Syn* i *Ojczyzna / Synczyzna* oraz ich synonimy kontekstowe wykazane w tabeli (wraz z przykładami zaczerpniętymi z tekstu⁹):

⁸ Podobnie jak neutralny z definicji semem ‘krzesło’, należący zazwyczaj do klasy //meble// lub //sprzęty do siedzenia// może zostać nacechowany negatywnie, gdy zostanie użyty w kontekście *krzesło elektryczne*, wchodząc wtedy w paradygmat //narzędzia służące do zadawania śmierci//.

⁹ Z powodu ograniczonej objętości artykułu niemożliwe jest niestety zacytowanie szerszych fragmentów badanego tekstu Gombrowicza; podane w analizie odnośniki do stron dotyczą wydania z roku 1988.

Tabela 1. Opozycja *Ojciec / Syn* i jej realizacja w tekście *Trans-Atlantyku*

Leksemy tworzące opozycję oraz ich synonimy kontekstowe		Przykłady użycia w <i>Trans-Atlantyku</i>
<p><i>Ojciec</i></p> <p>↓</p> <p>‘Stary’ ‘Starzec (krwawy)’ ‘Tomasz’</p> <p>‘Tata’ ‘stary przyk’ (‘zdzieciniały’) Staruszek’</p> <p>↓</p> <p><i>Ojczyzna</i></p>	<p><i>Syn</i></p> <p>↓</p> <p>‘Chłopiec / Chłopak / Chłopaczek’ ‘Ignac(y)’ ‘Młody’ ‘Młodzieniec’</p> <p>↓</p> <p><i>Synczyzna</i></p>	<p>I, już na nic nie bacząc, za tym Młodzieńcem pomknął (s. 44)</p> <p>Młody z ojcem swoim (bo to ojciec był) przy stoliku siedzieli i piwo pili (s. 47)</p> <p>Dopieroż Stary do mnie, że Syna Jedynego do wojska wyprawia (s. 53)</p> <p>Nie chcesz czym Innym, czym Nowym stać się? Chceszże aby wszyscy Chłopcy wasi tylko za Ojcami wszystko w kółko powtarzali? Oj wypuścić Chłopaków z <u>ojcowskiej</u> klatki, niechże i do Nieznanego zajrzą!</p> <p>Chód w stronę Syna mnie kieruje; i tak, ni stąd, ni zowąd, ja do Syna idę (...). Syn, Syn, do Syna, do Syna! (s. 75)</p> <p>Obyż to Synowie wierni Ojcom i <u>Ojczyźnie</u> byli! (s.76)</p> <p>Daremne wszakże Boga Ojca imię, gdy Syn przede mną, gdy tylko Syn i nic oprócz Syna! Syn! Syn! Niech zdycha Ojciec. Syn bez Ojca. Syn Samopas, Syn Rozpętany, to mi dopiero, to rozumiem! (s. 76)</p> <p>Wiedz, Tomaszu, że ja ciebie zdradzam i Pojedynek ten bez kul był (...)! Na miłosierdzie Boże, uchodź z Synem swoim, uchodź, póki czas (s. 88)</p> <p>(...) on, stary, też do boju staje. Bić się chce z Ojczyzny wrogiem! (s. 90)</p> <p>I otóż na szalę nie tylko on Syna swego Najdroższego rzuca, ale też uczucia swoje, tę Ofiarę Starca ciężką, krwawą! Ale marna Ofiara jego. (...) Bo on, z pustej lufy do Puta pukając, <u>pustym</u> stał się, a może <u>zdzieciniałym Staruszkim</u> (s. 90)</p> <p>on tym <u>synobójczym</u> strasznym mordem Staruszka pustego w sobie zabija, aby Starcem krwawym, Ciężkim stać się (s. 90)</p> <p>– Jaki ty sposób na Ignaca masz? Ignac patrzeć na ciebie nie może. / (...) – Owszem, dosyć mnie lubi! A ja to sprawię, że Tatę zabije! (...) A gdy <u>tatobójcą</u> <u>starego przyka</u> swojego się stanie, pewnie Pomocy i Opieki mojej potrzebował będzie (s. 91)</p>

Tabela 1. Opozycja *Ojciec / Syn*... cd.

Leksyemy tworzące opozycję oraz ich synonimy kontekstowe		Przykłady użycia w <i>Trans-Atlantyku</i>
<p><i>Ojciec</i></p> <p>↓</p> <p>‘Stary’ ‘Starzec (krwawy)’ ‘Tomasz’</p> <p>‘Tata’ ‘stary przyk’ ‘(zdzieciniały) Staruszek’</p> <p>↓</p> <p><i>Ojczyzna</i></p>	<p><i>Syn</i></p> <p>↓</p> <p>‘Chłopiec / Chłopak / Chłopaczek’ ‘Ignac(y)’ ‘Młody’ ‘Młodzieniec’</p> <p>↓</p> <p><i>Syncyzna</i></p>	<p>Starego Ignac zamorduje! (s. 91)</p> <p>A wtenczas on wykrzyknął: - Syncyzna, Syncyzna! Ja oniemiałem. A on znowu: - Syncyzna, Syncyzna, Syncyzna! – krzyczał na cały głos, aż imię to dom cały, zda się, wypełniło, i na Lasy, na Pola uderzyło; i znów „Syncyzna” krzyczał, jak opętany... (s. 91–92).</p> <p>Cóż mi stary! Starego zarznąć, zakatrupić! Starego gdzie dopaść, zdusić, Starego niechby młody zdusił! Wiecznież tedy Ojciec Syna będzie rżnąć? Nigdyż Syn Ojca? (s. 92)</p> <p>Syn, Syn, Syn! Do syna bieć, uciekać chciałem, w Synu wytchnienie, ukojenie moje! Jak to ja wzdychałem w podziemiu owym do <u>rumianych świeżych lic jego, do oczów żywych, błyszczących, do jasnych kędziorów</u> (s. 106)</p> <p>Lepiej tedy Ignaca, Tomaszowego syna, zabijmy, bo śmierć, młodzieńcowi temu bez żadnej przyczyny zadana, od wszystkich innych będzie okropniejsza (s. 107)</p> <p>Wówczas do Syna iść postanowiłem. O Syn, Syn, Syn! (...) może <u>świeżością</u> jego się <u>odświeżyć</u> (s. 113)</p> <p>Z powrotem wszystko po staremu, tak jak było? On więc znowu przy Panu Ojcu będzie, i dalej za Panem Ojcem pacierz klepać, Pana Ojca poły się trzymać... (s. 113–114)</p> <p>(...) niech się staje co Stać się ma, niech się łamie, pęka, niech się rozwala, rozwala i o Syncyzna <u>Stająca się Nieznana Syncyzna!</u></p> <p>Tomasz na ziemię upadł!... A tu bach, bach, Ignac z Bachem swoim nadlatuje, o, i bachnie, bachnie w Ojca swojego on Bachnie, oj, tyż Bachnie, Bachnie.. O Syn, Syn, Syn! Niech zdycha Ojciec! (...) Niech Syn morduje Ojca! (s. 119)</p>

Źródło: opracowanie własne

Na planie tekstowym sememy odpowiadające obu motywom wchodzi w skład dwóch głównych izotopii, tj. makro-izotopii //ojcowski// vs //synowski//, które wywierają kluczowy wpływ na tematykę całego dzieła

i wokół których organizują się inne izotopie (o charakterze bardziej podrzędnym i/lub lokalnym), tworząc specyficzne dla *Trans-Atlantyku* wiązki tematyczne¹⁰.

W przypadku makro-izotopii //ojcowski//, pomimo zachowania typowych pozytywnych cech semantycznych związanych z ideą Ojca jako „przodka” czy też „ojca narodu” (/tradycja/, /przeszłość/, /zakorzenie/, /fundament/, /szacunek/ itd.), w *Trans-Atlantyku* pojawia się cały wachlarz negatywnych cech kontekstowych przypisanych motywowi 'Ojca' (/słabość/, /nieemoc/, /dekadencja/, /starość/, /zdziecinnienie/, /pustka/, /egzaltacja/ itd.), które odnoszą się nie tyle do zalet dojrzałego wieku (mądrość, doświadczenie życiowe, stateczność), co do ułomności związanych ze starością (fizyczna niemoc, otepiałość umysłu, zdziecinnienie, pusta egzaltacja, śmieszny upór w przywiązaniu do tradycji). Wpływa to w nieunikniony sposób na negatywne wartościowanie całej makro-izotopii //ojcowski//, która stanowi jeden z filarów tematycznych tekstu i prowadzi do odmalowania w nim negatywnego wizerunku 'Ojca' i 'Ojczyzny'. Istotną rolę pełni tu bardzo silnie zaznaczona w tekście izotopia //egzaltacji// (realizowana m.in. za pomocą notorycznego nadużywania wielkiej litery), która odpowiada za groteskowy efekt powieści i odnosi się bezpośrednio do przesadnie wzniosłej, „pustej” postawy względem Ojczyzny przybieranej na pokaz przez Polaków przebywających na emigracji w Argentynie. Semantycznie //egzaltacja// wchodzi bowiem w tę samą wiązkę izotopiczną co //ojcowski//, potęgując negatywne nacechowanie motywu 'Ojczyzny' w *Trans-Atlantyku*.

Z kolei motyw 'Syna', pozbawiony tej „pustej” emfazy, symbolizuje spontaniczne odejście od patriotyzmu i pełną, absolutną wolność związaną z pięknem, czystością i niekontrolowanym *élan vital* właściwym młodości. Wiązka izotopiczna, która realizuje motyw 'Syna' i 'Synczyzny' na poziomie mikro-semantycznym, obejmuje – obok makro-izotopii //synowski// – izotopie oparte na rekurencji semów /młodość/, /przyszłość/, /spokój/, /wolność/, /brak kontroli/, /czystość/, /piękno/, /spełnienie/, /świeżość/, /nowość/, /tworzenie/ itd. Powiązana na przestrzeni całego tekstu z makro-izotopią //ojcowski// po-

¹⁰ Podkreślmy, iż sememy tworzące poszczególne izotopie należy rozpatrywać zarówno w wymiarze paradygmatycznym (przynależność do tych samych klas kontekstowych), jak i syntagmatycznym (efekty sensu wynikające m.in. z powtórzeń typu: *A wntczas on wykrzyknął: – Synczyzna, Synczyzna! Ja oniemiałem. A on znowu: – Synczyzna, Synczyzna, Synczyzna!*).

zwala ona na aktualizację opozycji kluczowych dla konstrukcji tematycznej całego utworu; są to nie tylko tradycyjne, „przewidywalne” opozycje /starość/ vs /młodość/, /przeszłość/ vs /przyszłość/, /tradycja/ vs /rewolucja/, ale również kontekstowe konstrukcje semantyczne charakterystyczne tylko dla tekstu Gombrowicza, w szczególności /pustka/ vs /pełnia/, a także /statyczny/ vs /dynamiczny/.

Obydwie wiązki izotopyczne niosą ze sobą ładunek emocjonalno-ewaluacyjny, co wpływa na skojarzenie z nimi odpowiednich izotopii wartościujących. O ile w przypadku motywu ‘Syna’ zachowane zostaje nacechowanie pozytywne, o tyle kontekstowe wartościowanie sememów związanych z motywem ‘Ojca’ jest bardziej złożone i skłania się raczej w stronę nacechowania negatywnego. W przybliżeniu (po odjęciu mniej istotnych wariantów kontekstowych specyficznych dla każdego użycia) strukturę sememów ‘Ojciec’ i ‘Syn’ można przedstawić następująco:

Tabela 2. Mikrostruktura semiczna sememów ‘Ojciec’ i ‘Syn’

	‘Ojciec’ (‘Ojczyzna’)	‘Syn’ (‘Synczyzna’)
<i>poziom makrogeneryczny (wymiar semantyczny)</i>	/ludzki/ SMacroG	
	/negatywny/ SMakroGW	/pozytywny/ SMakroGW
<i>poziom mezogeneryczny (dziedzina semantyczna)</i>	/narodowy/ SMezoG	
<i>poziom mikrogeneryczny (taksem)</i>	/przedstawiciele narodu/ SMikroG	
<i>semy specyficzne</i>	/stary/ SSA /przeszłość/, /schyłek/ SSA /niemoc/, /bezsilność/ SSA /pustka/ SSA /egzaltacja/ SSA	/młody/ SSI /wolność/ SSA /przyszłość/ SSA /czystość/ SSA /piękno/ SSA /pełnia/, /satisfakcja/ SSA /brak kontroli/ SSA
Skróty: SMakroGW : sem makrogeneryczny wartościujący ; SMezoG : sem mezogeneryczny ; SMikroG : sem mikrogeneryczny; SSI : sem specyficzny inherentny ; SSA : sem specyficzny aferentny		

Źródło: opracowanie własne

Przekładają się one na planie syntagmatycznym na odpowiadające poszczególne semom izotopie, które zostają rozwinięte na przestrzeni całego tekstu lub jego sekwencji. Powstała w ten sposób silna opozycja wartości przypisanych na poziomie tekstu motywom 'Ojca/Ojczyzny' i 'Syna/Synczynny' determinuje nacechowanie innych sememów wchodzących w te same wiązki izotopiczne i prowadzi do uspoźnienia tekstu na planie makrogenerycznym.

5. Podsumowanie

Mimo że powyższa analiza nie może być w żadnym razie uznana za wyczerpującą¹¹, zarysowuje ona podstawowe relacje semantyczne, jakie nawiązują się pomiędzy sememami 'Ojciec/Ojczyzna' i 'Syn/Synczynna' w powieści Gombrowicza. Sprzeczność, która pojawia się na poziomie treści ewaluacyjnych postrzeganych w języku (semem-typ 'Ojciec') i w kontekście (sememy-użycia wpisujące się w makro-izotopię //ojcowski//), wydaje się jednym z głównych filarów, na których opiera się efekt szokującego przesłania *Trans-Atlantyku*. Jako że waga tej opozycji w strukturze całego tekstu nie budzi wątpliwości, jej wpływ na inne aspekty semantyczne dzieła jest znaczący, zaś dysonans wynikający ze sprzecznego wartościowania sememu 'Ojciec' gra istotną rolę w procesie konstruowania świata przedstawionego poprzez dekonstrukcję ogólnie uznanych stereotypów narodowych.

¹¹ Osobnemu rozwinięciu mogłaby zostać poddana na przykład interesująca kwestia relacji kontekstowej zachodzącej w powieści pomiędzy sememem 'Ojciec' +/ludzki/ (Tomasz, przedstawiciel Ojczyzny i ojciec Ignacego) oraz 'Ojciec' +/boski/ (Bóg Ojciec), jak również relacji między sememem 'Ojciec' (Tomasz / Bóg) et 'Syn' w kontekście silnie zaznaczonej w tekście opozycji /grzech/ vs /nie-grzech/. W tekście Gombrowicza grzech Syna przeciwko Ojcu jest co prawda zdradą, ale jest to zdrada o nacechowaniu pozytywnym, gdyż ma na celu wyzwolenie siebie, a co za tym idzie wyzwolenie całego narodu z jarzma zbyt radykalnie pojętego patriotyzmu. Wprowadzenie wymiaru nadprzyrodzonego i aluzji do moralności chrześcijańskiej są nie bez znaczenia w ekonomii semantycznej tekstu.

Bibliografia

- ARRIVÉ M., 1973, Pour une théorie des textes polyisotopiques, *Langages* 31, s. 53–63.
- BARTMIŃSKI J. (red.), 2003, *Język w kręgu wartości*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- BENVENISTE E., 1966, *Problèmes de linguistique générale*, Paris: Gallimard.
- BERRENDONNER A., 1976, De quelques aspects logiques de l'isotopie, *Linguistique et sémiologie*, I, s. 117–135.
- BLUMENTHAL, P., NOVAKOVA, I., SIEPMANN, D. (red.), 2014, *Les émotions dans le discours. Emotions in Discourse*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- CARLOS J., PÉRENNEC M.-H. (red.), 2012, *Langue et manipulation*, Saint-Etienne: Publications de l'Université de Saint-Etienne.
- CHARAUDEAU P., MAINGUENEAU D., 2002, *Dictionnaire d'analyse du discours*, Paris: Seuil.
- CUSIMANO CH., 2015, *Le sens en mouvement. Etudes de sémantique interprétative*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- GALATANU O., 2007, Sémantique des possibles argumentatifs et axiologisation discursive, w : D. Boucharde, J. Evrard (red.), *Représentation du Sens linguistique II*, Louvain-la-Neuve: De Boeck/Duculot, s. 313–325.
- GOMBROWICZ W., 1988a, *Trans-Atlantyk*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- GOMBROWICZ W., 1988b, Przedmowa do *Trans-Atlantyku* [1957], w: *Trans-Atlantyk*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, s. 5–7.
- GREIMAS A. J., 1966, *Sémantique structurale*, Paris: Larousse.
- GROUPE μ , 1990, *Rhétorique de la poésie*, Paris: Seuil.
- JACKIEWICZ A., 2014, Études sur l'évaluation axiologique : présentation, *Langue française*, nr 184, 2014/4, s. 5–16.
- JELENSKI C., 1976, *Préface* à W. Gombrowicz, *Trans-Atlantique*, Paris: Denoël, s. 7–22.
- KERBRAT-ORECCHIONI C., 1976, Problématique de l'isotopie, *Linguistique et sémiologie*, I, s. 11–33.
- KERBRAT-ORECCHIONI C., 1979, *De la sémantique lexicale à la sémantique de l'énonciation*, Thèse de Doctorat d'État, Lille: Service de reproduction des thèses.
- KERBRAT-ORECCHIONI C., 1980, *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paris: Armand Colin.
- KRZYŻANOWSKA A., 2011, *Aspects lexicaux et sémantiques de la description des noms d'affect en français et en polonais*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- KRZYŻANOWSKA A., WOŁOWSKA K. (red.), 2016a, *Les émotions et les valeurs dans la communication I. Découvrir l'univers de la langue*, Frankfurt am Main: Peter Lang.

- KRZYŻANOWSKA A., WOŁOWSKA K. (red.), 2016b, *Les émotions et les valeurs dans la communication II. Entrer dans l'univers du discours*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- LASKOWSKA E., 1992, *Wartościowanie w języku potocznym*, Bydgoszcz: Wydawnictwo WSP.
- LEGALLOIS D., LENEPVEU V., 2014, L'évaluation dans les textes: des relations inter-propositionnelles aux séquences discursives, *Langue française*, nr 184, 2014/4, s. 17–33.
- NOVAKOVA I., TUTIN A. (red.), 2009, *Le Lexique des émotions*, Grenoble: ELLUG.
- NOVAKOVA I., SORBA J., 2014, L'évaluation à travers les émotions: le cas d'estime et de déception, *Langue française*, nr 184, 2014/4, s. 75–91.
- PLANTIN C., 2011, *Les bonnes raisons des émotions. Principes et méthode pour l'étude du discours « émotionné »*, Berne: Peter Lang.
- POTTIER B., 1974, *Linguistique générale. Théorie et description*, Paris: Klincksieck.
- PUZYNINA J., 1992, *Język wartości*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- RASTIER F., 1985, L'isotopie sémantique, du mot au texte, *L'Information grammaticale*, nr 27, s. 33–36.
- RASTIER F., 1987, *Sémantique interprétative*, Paris: PUF.
- REZSOHAZY R., 2006, *Sociologie des valeurs*, Paris: Armand Colin.
- Słownik Języka Polskiego PWN (SJP)*, wersja on-line: <http://sjp.pwn.pl/>.
- WOŁOWSKA K., 2016, Les isotopies évaluatives et la valorisation contextuelle des sémèmes 'Père' et 'Fils' dans *Trans-Atlantique* de Witold Gombrowicz, w: A. Krzyżanowska, K. Wołowska (red.), *Les émotions et les valeurs dans la communication*, Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 81–100.
- WOŁOWSKA K., 2017, Normatywne nacechowanie leksemu a jego użycie w kontekście – o izotopiach wartościujących w interpretacji tekstu, w: A. Kiklewicz, J. Piwowar, *Wartości i wartościowanie we współczesnej humanistyce. Perspektywa językoznawcza*, Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej UWM w Olsztynie, s. 177–187.

**Valuation of the motif of 'Ojczyzna' and 'Synczyzna' in *Trans-Atlantic*
by Witold Gombrowicz in the light of the methodology
of interpretative semantics**

(summary)

The objective of the paper is to analyze the contextual valuation of the sememes 'Father' and 'Son' in Witold Gombrowicz's *Trans-Atlantic* from a microstructural and interpretative point of view. Since the interpreted semantic content is definitively

configured only in context, the sememes analyzed here are considered as elements of a whole network of semantico-discursive reports, both paradigmatic (semantic classes) and syntagmatic (isotopies and isotopic beams that can be identified at the level local than global). The value attributed to the sememes 'Father' and 'Son' results here from the interrelation of different elements of the context that challenge the normative evaluation content (for the sememe-type) and introduce semantic opposition in the text to achieve an expected artistic effect.